

DOI: 10.33270/03253601.6

УДК [159.9:34]:[351.74+355](477)

ФІЛОНЕНКО Володимир*

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри соціології та психології
Харківського національного університету внутрішніх справ

м. Харків, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2662-1705>

Ставлення до права і соціальний інтелект персоналу сил безпеки та оборони

Анотація. Актуальність теми обумовлена необхідністю дослідження особистісних трансформацій військовослужбовців у сучасних екстремальних умовах для подальшого пошуку дієвих засобів і наукових методів подолання негативного впливу війни та розроблення заходів збереження психічного здоров'я комбатантів. Мета цієї статті полягає в емпіричному вивченні взаємозв'язків складових соціального інтелекту та видів ставлення до права в персоналу сил безпеки й оборони у воєнний період. Відповідно до мети проаналізовано стан зарубіжних і вітчизняних досліджень девіантної поведінки військовослужбовців, які брали участь у бойових діях. Крім того, досліджено роль соціально-емоційної компетентності особистості в подоланні особистих і професійних викликів. Проведено емпіричне дослідження взаємозв'язків складових соціального інтелекту з видами ставлення до права комбатантів – правопорушників і таких, що не вчиняли правопорушення (група норма). Методологію дослідження становили методика «Ставлення до права», розроблена Д. С. Безносомим, і методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда. Встановлено, що у військовослужбовців, які не вчиняли правопорушень, у разі підвищення здатності вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети, розвиненого вміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії та знання правил, які регулюють поведінку людей, підвищується позитивне ставлення до права, відчуття соціальної цінності права. Визначено, що з підвищенням здатності до розуміння інших актуалізуються сумніви щодо ефективності або справедливості правової системи. У цій групі визнання авторитету правової системи в суспільстві, переконання щодо здатності правової системи змінити суспільство не виявлено взаємозв'язків із жодною складовою соціального інтелекту. У військовослужбовців, які вчиняли правопорушення, за умов підвищеної здатності вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети підвищується імовірність нехтування правовими нормами, нав'язування своєї волі іншим, створення та встановлення власних правил поведінки. Виявлено, що в групі правопорушників з посиленням здатності до розуміння інших посилюються сумніви щодо ефективності або справедливості правової системи. З'ясовано, що в цій групі з підвищенням здатності до розуміння змін у вербальних реакціях людини, потреби впливати на інших посилюється бажання до свідомого заперечення ролі права в суспільстві, переконання в необов'язковості правових регламентів, можливості нав'язування своєї волі іншим. З підвищенням здатності до передбачення поведінки людини загострюється негативне ставлення до права, заперечення його соціальної цінності та послаблюється відчуття права як об'єкта сліпого поклоніння. У групі військовослужбовців, які вчиняли правопорушення, виявлено певну віддаленість позитивного ставлення до права від уміння розуміти наміри, відчуття та емоційні стани інших за вербальними і невербальними виявами.

Ключові слова: право; військовослужбовець; комбатант; соціальний інтелект; девіантна поведінка; персонал сил безпеки та оборони; соціально-емоційна компетентність.

Історія статті:

Отримано: 24.01.2025

Переглянуто: 20.02.2025

Прийнято: 18.03.2025

Рекомендоване посилання:

Філоненко В. Ставлення до права і соціальний інтелект персоналу сил безпеки та оборони. *Юридична психологія*. 2025. № 1 (36). С. 52–60. DOI: 10.33270/03253601.6

*Відповідальний автор

Вступ

Війна зі значними людськими втратами й особистісними драмами фундаментально трансформувала ставлення людей до системи потреб, поняття справедливості та гуманності, розуміння доцільності й необхідності тощо. Безмірна жорстокість ворога (розстріли мирного населення, катування військовополонених, убивства й насильство щодо дітей тощо) кардинально змінила світосприйняття і правосприйняття українців. Суттєво змінилися уявлення про допустиме й недопустиме на війні, сприйняття злочину і покарання.

Учені обстоюють думку, що під впливом екстремальних екзистенційних випробувань на полі бою у військовослужбовців відбуваються трансформації в сприйнятті правових норм. Переважна більшість науковців відхилення від правової поведінки військовослужбовців аналізують у семантичному полі таких понять, як правова культура, правосвідомість, військова дисципліна тощо.

Проблему вивчення, запобігання та подолання злочинності в Збройних силах України активно вивчають вітчизняні дослідники. Вплив бойової травматизації на ставлення військовослужбовців до права висвітлювали у своїх наукових працях О. М. Кокун (2019), О. С. Колесніченко (2017), І. І. Приходько (2018), D. W. Holowka (2012), J. M. Currier, M. Holland (2015).

Глибинні зміни в особистості військово-службовця, які відбуваються під час бойових дій, здебільшого виявляються незворотними. Участь у війні спричиняє комплекс негативних наслідків. Стрес може стати травматичним і призвести до поведінкових девіацій, коли вплив стресора призводить до порушення у психічній сфері, подібно до фізичних ушкоджень. Подолати й нівелювати вплив стресорів військовослужбовець може різними способами, використовуючи власні здібності, уміння та знання, чільне місце серед яких посідає соціально-емоційна компетентність (СЕК).

Р. Терехін, А. Турчін (2023) досліджували вплив соціального інтелекту й інтелектуальних здібностей у військовослужбовців на формування їх готовності до виконання службово-бойових завдань. Отримані результати засвідчують, що розвиток соціального інтелекту й інтелектуальних здібностей військовослужбовців дає змогу суттєво скоротити терміни формування їхньої психологічної готовності до виконання службово-бойових завдань.

Соціально-емоційна компетентність є однією з основних в успішності вищої військової освіти. Соціально-емоційна компетентність є продуктом емоційного та соціального навчання, що забезпечує самооптимізацію та професійну діяльність. Суб'єкти з високим рівнем СЕК мають перевагу в подоланні особистих і професійних викликів (Häähäianua, & Manasia, 2014). Емоційний інтелект має вирішальне значення для підтримання

особистих стосунків, пошуку шляхів розв'язання конфліктів, забезпечення взаємного емоційного задоволення та сприяння загальному добробуту (Batool, & Khalid, 2012; Malouff, Schutte, & Thorsteinsson, 2014). Розвинутий соціальний інтелект, який належить до структури емоційного інтелекту, сприяє психоемоційній стійкості особистості під час різних типів стресу (Liu, & Boyatzis, 2021).

Питання щодо ролі соціально-емоційної компетентності в поведінці військовослужбовців потребує додаткового дослідження, тому мета цієї статті – емпірично встановити особливості кореляційних зв'язків компетенцій соціального інтелекту й видів ставлення до права в працівників сил безпеки та оборони.

Огляд літератури

Вивчення причин і передумов злочинності серед військовослужбовців привертало увагу дослідників з різних напрямів. Після початку збройної агресії в Україні з'явилися результати наукових досліджень, які присвячені вивченню руйнівного впливу бойових дій на психіку людей, на зміни у їх ставленні до моральних та правових норм і законів.

Нормальною в бойовій обстановці вважають поведінку, здійснювану в правовому просторі, що орієнтована на основні моральні настанови воєнного часу, не вносить дезорганізацію в діяльність колективу та не ставить під загрозу життя та здоров'я суб'єкта поведінки й побратимів (Kovalenko, 2024).

На думку А. Пащенко (2023), стан злочинності, правопорушень і військової дисципліни у військах України, а також ефективне та своєчасне виконання поставлених військам завдань нерозривно пов'язане з рівнем правової культури та правового виховання особового складу.

Негативна спрямованість і стереотипи анти-правової поведінки можуть бути сформовані й у процесі службово-бойової діяльності. Це можуть бути завищена самооцінка, відмова від визнання власних помилок командиром, приховування порушень, вчинених побратимами, грубість і хамство, негативне ставлення до правових вимог, неповага до власної професії. У період збройних конфліктів, революцій та інших суспільних і державних потрясінь відбувається деформація як правосвідомості, так і світосприйняття, суспільних та індивідуальних цінностей, принципів взаємодії індивідів у суспільстві. За таких суспільних потрясінь демократичні принципи та захист основних прав і свобод людини стають другорядними. Норми моралі поступаються місцем інстинкту самозбереження (Senko, 2005).

В умовах ведення бойових дій значно підвищується ступінь індивідуального поведінкового вибору військовослужбовця, а за таких умов питання правової культури та свідомості людей у

військовій сфері набувають особливої значущості. Такі особливості несення служби, як підвищена відповідальність, значні моральні та фізичні навантаження, віддаленість місць дислокації, сприяють процесам спотворення правової свідомості (Buhaiiev, 2002).

Також травматичні події можуть підвищити ризик виникнення безлічі психологічних проблем, таких як посттравматичний стресовий розлад, гострий стресовий розлад, депресія, тривожність, генералізований тривожний розлад і зловживання психоактивними речовинами та інших видів девіантної поведінки (Kessler et al., 1995).

Оскільки люди заражають один одного стресом через емоційне зараження, здатність кожної людини керувати власними емоціями, а також емоціями інших людей та їхніми стосунками стає ключем до збереження здоров'я (Кау, & Merlo, 2020). Ці здібності називають емоційним і соціальним інтелектом. На рівні рис це особисті схильності, але на поведінковому рівні це моделі поведінки, які є компетенціями емоційного та соціального інтелекту (Boyatzis, 2018).

Згідно з теорією множинного інтелекту Говарда Гарднера, соціальний інтелект («міжособистісний інтелект») є окремим від емоційного («внутрішньоособистісного інтелекту»), проте доповнює його, і потрібні обидві моделі, щоб зрозуміти себе і взаємодію з іншими. Соціально-емоційний інтелект є предиктором задоволеності життям, ментального та психічного здоров'я з позицій позитивної взаємодії з іншими. Завдяки таким компетенціям, як внутрішньо-особистісні/міжособистісні навички взаємодії, прийняття рішень, самовираження, самоучасть і навички управління стресом, люди спонукають себе до розвитку адаптивних стратегій для успішного подолання викликів, що забезпечує особисту й міжособистісну продуктивність та успіх (Buzenco, 2021).

Соціальний інтелект (CI) є здатністю розуміти почуття, думки й поведінку людей, включно із самим собою, і діяти відповідно на основі цього розуміння. Тобто CI стосується здатності людини читати інших людей і розуміти їхні наміри й мотиви, створюючи міцні людські зв'язки. Коли люди встановлюють ці зв'язки, вони краще підготовлені до адаптації до нових ситуацій або прийняття альтернативних курсів дій на основі різних ситуативно залежних змінних. Такий елемент соціального інтелекту, як знання соціальних ролей, правил і сценаріїв, що також відомий як «гра в гру», має на увазі дотримання неписаних правил або норм, що регулюють взаємодію людей один з одним у соціальних або групових умовах.

Тому можна припустити, що рівень соціально-емоційної компетентності особистості впливає на прийняття нею рішень, дотримання правил взаємодії з оточенням і виконання норм права. Важливу роль відіграє також досвід, який

воїни мали до служби та в мирному житті. Умови служби та участь у бойових діях по-різному впливають на поведінку військовослужбовців, змінюючи їх світосприйняття.

У певних випадках джерелом правової деформації може бути правовий інфантилізм, який виявляється у відсутності комплексу правових знань або їх недостатності, що призводить до появи негативних наслідків. Правовий інфантилізм своєю чергою впливає на виникнення правового нігілізму, ознаками якого є або неприйняття правової дійсності, або ігнорування законодавства і правових норм загалом (Skurikhin, 2014).

Правовий нігілізм серед військовослужбовців може виникати як до початку служби, так і під час виконання службово-бойової діяльності (Kovalenko, 2024).

Відомі такі його вияви, як завищена самооцінка та відмова від визнання власних помилок з боку командира, приховування порушень, учинених побратимами, грубість і хамство, нехтування правовими вимогами тощо.

Отже, численні дослідження цієї проблеми зосереджені на вивченні окремих аспектів психіки, зокрема негативних психоемоційних станів і поведінкових виявів. В умовах сьогодення нагальним є пошук засобів і методів їх подолання та запобігання.

Матеріали та методи

Для досягнення мети було використано такі методики:

1. «Ставлення до права», розроблена Д. С. Безнососовим і спрямована на виявлення різних типів ставлення до права. Можна виокремити нормальне ставлення до права (правова толерантність) і деформоване (правова інтолерантність). До переліку типів ставлення до права належить правовий реалізм, що характеризує позитивне ставлення до права; людина з таким ставленням характеризується нормальною правосвідомістю та позитивною оцінкою законодавства. За правового реалізму відбувається визнання права як головного регулятора поведінки в суспільстві, люди поважають правові норми, процеси й інституції, навіть якщо вони не завжди погоджуються з усіма аспектами цієї системи. Деформоване ставлення до права розподіляється на такі типи: правовий скептицизм, правовий конформізм, правовий цинізм, правовий фетишизм, правовий інфантилізм, правовий ідеалізм і правовий нігілізм (Kovalenko, 2024).

2. Методика дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда. Цей інструмент надає можливість виявити здатність людини розуміти наміри, почуття та емоційні стани інших через вербальні й невербальні сигнали. Це сприяє оцінці міжособистісних взаємодій, розумінню інших людей та прогнозуванню їх поведінки. Методика вивчення соціального інтелекту

Дж. Гілфорда розроблена у співавторстві з М. Саллівеном і розрахована на віковий діапазон досліджуваних, починаючи з 9 років. Стимульний матеріал становить набір із чотирьох тестових зошитів. До складу тесту входять: 1-й субтест – «Історії із завершенням», 2-й субтест – «Групи експресії», 3-й субтест – «Вербальна експресія», 4-й субтест – «Історії з доповненням». Методика є проективною, ґрунтується на малюнковому стимульному матеріалі та надає можливість виявити особливості розвитку соціального інтелекту як інтегральної характеристики особистості, визначати особливості розвитку окремих сторін соціального інтелекту особистості (Kozliakovskiy, 2004).

Для математико-статистичної обробки результатів використано коефіцієнт рангової кореляції Ч. Спірмена.

Емпіричну базу дослідження сформували військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, загалом – 127 осіб. Перша група – військово-службовці, які не вчиняли правопорушень, – 68 осіб; друга група – військовослужбовці, які вчиняли правопорушення, – 59 осіб. Усі досліджувані – чоловіки віком від 25-ти до 55 років.

Результати й обговорення

Результати вивчення взаємозв'язків між видами ставлення до права зі складовими соціального інтелекту у військовослужбовців, які не вчиняли правопорушень, представлено в табл. 1, у військовослужбовців, які вчиняли правопорушення, представлено в табл. 2.

Таблиця 1

Взаємозв'язки видів ставлення до права зі складовими соціального інтелекту у військовослужбовців, які не вчиняли правопорушення (r)

Субтести/шкали	Історії із завершенням	Групи експресії	Вербальна експресія	Історії з доповненням
Правовий реалізм	0,261*	0,198	0,274*	0,305*
Правовий скептицизм	0,126	0,341**	0,208*	0,172
Правовий конформізм	0,151	0,188	0,204	0,175
Правовий цинізм	0,223	0,195	0,182	-0,261*
Правовий фетишизм	0,165	0,184	0,197	0,181
Правовий інфантилізм	0,169	0,179	-0,241*	0,166
Правовий ідеалізм	0,142	0,157	0,160	0,158
Правовий нігілізм	-0,304*	0,231	0,185	-0,286*

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$, ** – рівень значущості $p \leq 0,01$

З даних, представлених у таблиці, можна встановити, що між субтестом «Історії із завершенням» наявний значущий додатний взаємозв'язок зі шкалою «Правовий реалізм» ($r = 0,261$, $p \leq 0,05$) та значущий від'ємний взаємозв'язок зі шкалою «Правовий нігілізм» ($r = -0,304$, $p \leq 0,05$). Це дає змогу стверджувати, що у військовослужбовців, які не вчиняли правопорушень, за умови підвищення здатності вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети, уміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії та знання нормативно-рольових моделей, правил, які регулюють поведінку людей, посилюється позитивне ставлення до права, правових норм й інституцій, визнання права як головного регулятора поведінки в суспільстві. Одночасно в досліджуваних підвищується відчуття соціальної цінності права та його можливість бути ефективним інструментом регулювання суспільних відносин.

Субтест «Групи експресії» має значущий додатний взаємозв'язок зі шкалою «Правовий скептицизм» ($r = 0,341$, $p \leq 0,01$). Зазначене засвідчує, що з посиленням чуттєвості до невербальної експресії, здатності до розуміння інших у досліджуваних актуалізуються сумніви щодо ефективності або справедливості правової системи, відчуття, що судова система не завжди працює справедливо або незалежно.

Між субтестом «Вербальна експресія» виявлено значущий додатний взаємозв'язок зі шкалою «Правовий реалізм» ($r = 0,274$, $p \leq 0,05$), «Правовий скептицизм» ($r = 0,208$, $p \leq 0,05$), значущий від'ємний взаємозв'язок зі шкалою «Правовий інфантилізм» ($r = -0,241$, $p \leq 0,05$). У досліджуваних цієї групи з підвищенням здатності розуміти зміни значення схожих вербальних реакцій людини залежно від контексту, інтересу до соціальних проблем, потреби впливати на інших посилюється позитивне ставлення до

права, правових норм й інституцій, визнання права як головного регулятора поведінки в суспільстві, а також відчуття, що судова система не завжди працює справедливо або незалежно, послаблюється ставлення до норм права й усієї правової системи, що нібито в суспільстві можна спокійно жити без проблем, не знаючи та не цікавлячись правом.

Субтест «Історії з доповненням» має значущий додатний взаємозв'язок зі шкалою «Правовий реалізм» ($r = 0,305$, $p \leq 0,05$), значущий від'ємний взаємозв'язок зі шкалою «Правовий цинізм» ($r = -0,261$, $p \leq 0,05$) і шкалою «Правовий нігілізм» ($r = -0,286$, $p \leq 0,05$). Це засвідчує, що під час підвищення здатності успішно передбачати подальшу поведінку людини, відшукувати причини певної поведінки, уміння орієнтуватися в невербальних реакціях людини, а також нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві в досліджуваних посилюється позитивне ставлення до права, правових норм й інституцій, визнання права як головного регулятора поведінки в суспільстві, послаблюється бажання заперечити роль права в суспільстві, умисного порушення його норм, встановлювання власних правил поведінки, непокори загальноприйнятим правовим нормам, а також бажання заперечувати будь-яку

соціальну цінність права та його можливість виконувати роль ефективного інструменту регулювання суспільних відносин.

Слід зазначити, що в цій групі не було визначено жодного значущого взаємозв'язку між такими видами ставлення до права, як «Правовий конформізм», «Правовий фетишизм» і «Правовий ідеалізм», і всіма складовими соціального інтелекту, що свідчить про певну віддаленість у військовослужбовців, які не вчиняли правопорушень, визнання авторитету правової системи в суспільстві, розгляду права як об'єкта сліпого поклоніння, переконання, що лише правова система здатна змінити суспільство від:

- уміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії та знання нормативно-рольових моделей, правил, які регулюють поведінку людей;

- здатності читати невербальні сигнали іншої людини, усвідомлювати їх і порівнювати з вербальними сигналами;

- тенденції до психологічної близькості в спілкуванні, інтересу до соціальних проблем, потреби впливати на інших;

- уміння орієнтуватися в невербальних реакціях людини, а також нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві.

Таблиця 2

Взаємозв'язки видів ставлення до права зі складовими соціального інтелекту у військовослужбовців, які вчиняли правопорушення (r)

Субтести/шкали	Історії із завершенням	Групи експресії	Вербальна експресія	Історії з доповненням
Правовий реалізм	0,174	0,202	0,218	0,185
Правовий скептицизм	0,295*	0,311*	0,233	0,221
Правовий конформізм	0,187	0,176	0,182	0,241
Правовий цинізм	0,277*	0,221	0,319*	0,163
Правовий фетишизм	0,181	0,195	0,193	-0,275*
Правовий інфантилізм	0,224	0,183	0,231	0,250
Правовий ідеалізм	0,187	0,225	-0,304*	-0,362**
Правовий нігілізм	0,242	0,186	0,229	0,289*

Примітка: * – рівень значущості $p \leq 0,05$, ** – рівень значущості $p \leq 0,01$

На підставі даних, представлених у табл. 2, доходимо висновку, що між субтестом «Історії із завершенням» є значущий додатний взаємозв'язок зі шкалами «Правовий скептицизм» ($r = 0,295$, $p \leq 0,05$) і «Правовий цинізм» ($r = 0,277$, $p \leq 0,05$). Зазначене засвідчує, що у військовослужбовців, які вчиняли правопорушення, за умови підвищення здатності вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети, уміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії та знання нормативно-рольових моделей поведінки

людей посилюється відчуття сумніву щодо ефективності та справедливості правової системи, що вона не завжди працює справедливо або незалежно, а також бажання свідомого заперечення ролі права в суспільстві, умисного порушення його норм, переконання в необов'язковості правових регламентів, нав'язування своєї волі іншим, встановлювати власні правила поведінки, непокора загальноприйнятим правовим нормам, створення власних правил.

Субтест «Групи експресії» має значущий додатний взаємозв'язок зі шкалою «Правовий

скептицизм» ($r = 0,311$, $p \leq 0,05$). Зазначене засвідчує, що з підвищенням здатності до розуміння інших, чуттєвості до невербальної експресії в досліджуваних посилюються сумніви щодо ефективності або справедливості правової системи, відчуття, що судова система не завжди працює справедливо або незалежно.

Субтест «Вербальна експресія» значуще додатно корелює зі шкалою «Правовий цинізм» ($r = 0,319$, $p \leq 0,05$) і значуще від'ємно корелює зі шкалою «Правовий ідеалізм» ($r = -0,304$, $p \leq 0,05$). У досліджуваних цієї групи з підвищенням здатності до розуміння змін значення в схожих вербальних реакціях людини залежно від контексту, інтересу до соціальних проблем, потреби впливати на інших посилюється бажання до свідомого заперечення ролі права в суспільстві, переконання в необов'язковості правових регламентів, нав'язування своєї волі іншим, встановлення власних правил поведінки, взаємодії, знижується ставлення до правової системи як до такої, яка здатна змінити в суспільстві, а закони не можуть привести до процвітання суспільства, не є правильними та справедливими.

Субтест «Історії з доповненням» має значущий додатний взаємозв'язок зі шкалами «Правовий нігілізм» ($r = 0,289$, $p \leq 0,05$) та значущий від'ємний взаємозв'язок зі шкалами «Правовий фетішизм» ($r = -0,275$, $p \leq 0,05$) і «Правовий ідеалізм» ($r = -0,362$, $p \leq 0,01$). Це засвідчує, що одночасно з підвищенням здатності до передбачення поведінки людини, уміння орієнтуватися в її невербальних реакціях, а також нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві, у досліджуваних загострюється негативне ставлення до права, заперечення його соціальної цінності, недопущення ефективності права як інструменту регулювання суспільних відносин. Одночасно в респондентів послаблюється відчуття права як об'єкта сліпого поклоніння, заперечення магічного всесилля закону та відкидання ідей, що лише правова система здатна змінити суспільство, а закони можуть привести до процвітання суспільства.

У групі військовослужбовців, які вчиняли правопорушення, не було виявлено значущих взаємозв'язків між такими видами ставлення до права, як «Правовий реалізм», «Правовий конформізм» і «Правовий інфантілізм», і всіма складовими соціального інтелекту. Це вказує на певну віддаленість у досліджуваних позитивного ставлення до права й позитивної оцінки законодавства, авторитету правової системи в суспільстві від здібностей розуміти наміри, відчуття та емоційні стани інших за вербальними й невербальними виявами, що допомагає визначати здатність індивіда до успішної міжособової оцінки, прогнозування і розуміння інших людей.

Перспективами подальших досліджень є вивчення взаємозв'язків між складовими

соціально-емоційної компетентності й індивідуальної правосвідомості у працівників сектору безпеки та оборони для розроблення та впровадження дієвих методів психологічної допомоги особам, які брали участь у бойових діях.

Висновки

Встановлено, що у військовослужбовців, які не вчиняли правопорушень, за умови підвищення здатності вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети, уміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії та знання правил, які регулюють поведінку людей посилюється позитивне ставлення до права, відчуття його соціальної цінності. З підвищенням здатності до розуміння інших актуалізуються сумніви щодо ефективності або справедливості правової системи. За умови підвищення здатності розуміти зміни в схожих вербальних реакціях людини, потреби впливати на інших посилюється позитивне ставлення до правових норм й інституцій, а також відчуття, що нібито в суспільстві можна спокійно жити без проблем, не знаючи закону. За умови підвищення здатності успішно передбачати подальшу поведінку людини, уміння орієнтуватися в нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві, посилюється позитивне ставлення до права, послаблюється бажання до заперечення ролі права в суспільстві, умисного порушення його норм. Виявлено певну віддаленість у військовослужбовців, які не вчиняли правопорушень, визнання авторитету правової системи в суспільстві, переконання, що лише правова система здатна змінити суспільство, від уміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії, здатності читати невербальні сигнали іншої людини, усвідомлювати їх і порівнювати з вербальними сигналами, інтересу до соціальних проблем, уміння орієнтуватися в невербальних нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві.

У військовослужбовців, які вчиняли правопорушення, за умови підвищення здатності вибудовувати стратегію власної поведінки для досягнення поставленої мети, уміння орієнтуватися в невербальних реакціях учасників взаємодії посилюється відчуття сумніву щодо ефективності та справедливості правової системи, що вона не завжди працює справедливо або незалежно, а також переконання в необов'язковості правових регламентів, нав'язування своєї волі іншим, встановлення власних правил поведінки. З підвищенням здатності до розуміння інших, чуттєвості до невербальної експресії в досліджуваних посилюються сумніви щодо ефективності або справедливості правової системи, відчуття, що судова система не завжди працює незалежно. З підвищенням здатності до розуміння змін у вербальних реакціях людини, потреби впливати на інших посилюється бажання

до свідомого заперечення ролі права в суспільстві, переконання в необов'язковості правових регламентів, нав'язування своєї волі іншим, створення власних правил взаємодії, послаблюється ставлення до правової системи як до такої, яка здатна змінити суспільство, а закони не можуть привести до процвітання суспільства, не є правильними та справедливими. З підвищенням здатності до передбачення поведінки людини, уміння орієнтуватися в її невербальних реакціях, а також нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві, у досліджуваних загострюється негативне ставлення до права, заперечення його соціальної цінності. Одночасно в респондентів

послаблюється відчуття права як об'єкта сліпого поклоніння, заперечення магічного всесилля закону й відкидання ідей, що лише правова система здатна змінити суспільство, а закони можуть привести до процвітання суспільства. У групі військовослужбовців, які вчиняли правопорушення, є певна віддаленість позитивного ставлення до права й позитивної оцінки законодавства, авторитету правової системи в суспільстві від уміння розуміти наміри, відчуття та емоційні стани інших за вербальними й невербальними виявами, що допомагає визначати здатність індивіда до успішної міжособової оцінки, прогнозування і розуміння інших людей.

References

- [1] Batool, S.S., & Khalid, R. (2012). Emotional intelligence: A predictor of marital quality in Pakistani couples. *Pakistan Journal of Psychological Research*, 27(1), 65-88. Retrieved from <https://pjp.scione.com/cms/abstract.php?id=328>
- [2] Boyatzis, R.E. (2018). The behavioral level of emotional intelligence and its measurement. *Front. Psychol*, 9. DOI: 10.3389/fpsyg.2018.01438
- [3] Buhaiev, V.O. (2002). *War crimes and punishment* (Doctoral dissertation, Odesa, Ukraine).
- [4] Buzenco, V. (2021). Defining the interrelation of socio-emotional intelligence as an interchangeable approach leading to inter/intra personal succes. *Cultura cercetării pedagogice: provocări și tendințe contemporane*, 4, 93-104. Retrieved from https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/93-104_7.pdf
- [5] Currier, J.M., Holland, J.M., & Malott, J. (2015). Moral injury, meaning making, and mental health in returning veterans. *Journal of Clinical Psychology*, 71, 229-240. DOI: 10.1002/jclp.22134
- [6] Hăhăianua, F., & Manasia, L. (2014). Socio-emotional intelligence for successful higher military education. A case study approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 142, 389-395. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.07.697
- [7] Holowka, D.W., Wolf, E.J., Marx, B.P., Foley, K.M., Kaloupek, D.G., & Keane, T.M. (2012). Associations among personality, combat exposure and wartime atrocities. *Psychology of Violence*, 2, 260-272. DOI: 10.1037/a0026903
- [8] Kay, S.A., & Merlo, K.L. (2020). Emotion regulation as a process to foster resilience. *Research Handbook on Organizational Resilience*. E. Powley, B.B. Caza, A. Caza (Eds.). (pp. 86-101). Northampton, MA: Edward Elgar Publishing. DOI: 10.4337/9781788112215.00014
- [9] Kessler, R.C., Sonnega, A., Bromet, E., Hughes, M., Nelson, C.B. (1995). Posttraumatic stress disorder in the national comorbidity survey. *Arch. Gen. Psychiatry*, 52, 1048-1060. DOI: 10.1001/archpsyc.1995.03950240066012
- [10] Kokun, O. M., Ahaiev, N.A., & Pishko, I.O. (et al.). (2019). *Psychological Study of the Personnel of the Armed Forces of Ukraine*. Kyiv: Maslakov.
- [11] Kolesnichenko, O.S. (2017). *Determining the Traumatic Impact of Combat Experience and Psychological Diagnosis of Resilience of the National Guard of Ukraine to Combat Trauma*. Kharkiv: NANHU.
- [12] Kovalenko, E.S. (2024). *Psychological factors of legal intolerance of military personnel* (Doctoral dissertation, Kharkiv, Ukraine).
- [13] Kozliakovskyi, P.A. (2004). Diagnostics of social intelligence (test by J. Guilford and M. Sullivan). *General psychology*. (Vols. 2). Mykolaiv: MDHU im. P. Mohyly.
- [14] Liu, H., & Boyatzis, R.E. (2021) Focusing on Resilience and Renewal From Stress: The Role of Emotional and Social Intelligence Competencies. *Front. Psychol*, 12. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.685829
- [15] Malouff, J.M., Schutte, N.S., & Thorsteinsson, E.B. (2014). Trait emotional intelligence and romantic relationship satisfaction: A meta-analysis. *The American Journal of Family Therapy*, 42(1), 53-66. DOI: 10.1080/01926187.2012.748549
- [16] Pashchenko, A.O. (2023). *Psychological Factors of Delinquent Behavior of Law Enforcement Officers (on the Example of the National Guard of Ukraine)* (Doctoral dissertation, Kharkiv, Ukraine). Kharkiv. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/373b03ae-dde1-4201-97d8-6908ab157639/content>.
- [17] Prykhodko, I.I. (2018). The system of prevention and control of combat stress in military personnel. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series "Psychology"*, 1, 1-17. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018_1_13
- [18] Senko, M.M. (2005). *Criminal liability for unauthorized leaving of a military unit or place of service* (Doctoral thesis, Kyiv, Ukraine).

- [19] Skurikhin, S.M. (2014). Legal Consciousness of the Servicemen of the Armed Forces of Ukraine: Concept and Features. *Legal science*, 4, 7-14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_4_3
- [20] Terekhin, R., & Turchin, A. (2023). Interrelation of Intellectual Abilities, Social Intelligence and Psychological Readiness of Military Personnel to Perform Service and Combat Missions. *Bulletin of the State University of Education. Series "Psychology"*, 3, 23-39. DOI: 10.18384/2949-5105-2023-3-23-39

Список використаних джерел

- [1] Batool S. S., Khalid R. Emotional intelligence: A predictor of marital quality in Pakistani couples. *Pakistan Journal of Psychological Research*. 2012. No. 27 (1). P. 65–88. URL: <https://pjpr.scione.com/cms/abstract.php?id=328>
- [2] Boyatzis R. E. The behavioral level of emotional intelligence and its measurement. *Front. Psychol.* 2018. Vol. 9. DOI: 10.3389/fpsyg.2018.01438
- [3] Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 190 с.
- [4] Buzenco V. Defining the interrelation of socio-emotional intelligence as an interchangeable approach leading to inter/intra personal succes. *Cultura cercetării pedagogice: provocări și tendințe contemporane*. 2021. No. 1 (4). P. 93–104. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/93-104_7.pdf
- [5] Currier J. M., Holland J. M., Malott J. Moral injury, meaning making, and mental health in returning veterans. *Journal of Clinical Psychology*. 2015. No. 71. P. 229–240. DOI: 10.1002/jclp.22134
- [6] Hăhăianua F., Manasia L. Socio-emotional intelligence for successful higher military education. A case study approach. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*. 2014. No. 142. P. 389–395. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.07.697
- [7] Holowka D. W., Wolf E. J., Marx B. P., Foley K. M., Kaloupek D. G., Keane T. M. Associations among personality, combat exposure and wartime atrocities. *Psychology of Violence*. 2012. No. 2. P. 260–272. DOI: 10.1037/a0026903
- [8] Kay S. A., Merlo K. L. Emotion regulation as a process to foster resilience. *Research Handbook on Organizational Resilience* / eds E. Powley, B. B. Caza, A. Caza. Northampton, MA : Edward Elgar Publishing, 2020. P. 86–101. DOI: 10.4337/9781788112215.00014
- [9] Kessler R. C., Sonnega A., Bromet E., Hughes M., Nelson C. B. Posttraumatic stress disorder in the national comorbidity survey. *Arch. Gen. Psychiatry*. 1995. No. 52. P. 1048–1060. DOI: 10.1001/archpsyc.1995.03950240066012
- [10] Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України : мет. посіб. / [О. М. Кокун, Н. А. Агаєв, І. О. Пішко та ін.]. Київ : Маслаков, 2019. 288 с.
- [11] Колесніченко О. С. Визначення травматичності бойового досвіду та психологічна діагностика стійкості військовослужбовців Національної гвардії України до травматизації бойовим досвідом : метод. рек. Харків : НАНГУ, 2017. 63 с.
- [12] Коваленко Є. С. Психологічні чинники правової інтолерантності військовослужбовців : дис. ... д-ра філософії : 053 «Психологія». Харків, 2024. 285 с.
- [13] Загальна психологія : курс лекцій. Миколаїв : МДГУ П. Могили, 2004. Т. 2. С. 204–233.
- [14] Liu H., Boyatzis R. E. Focusing on Resilience and Renewal From Stress: The Role of Emotional and Social Intelligence Competencies. *Front. Psychol.* 2021. Vol. 12. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.685829
- [15] Malouff J. M., Schutte N. S., Thorsteinsson E. B. Trait emotional intelligence and romantic relationship satisfaction: A meta-analysis. *The American Journal of Family Therapy*. 2014. No. 42 (1). P. 53–66. DOI: 10.1080/01926187.2012.748549
- [16] Пащенко А. О. Психологічні чинники делінквентної поведінки правоохоронців (на прикладі військовослужбовців Національної гвардії України) : дис. ... д-ра філософії : 053 «Психологія». Харків, 2023. 299 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/373b03ae-dde1-4201-97d8-6908ab157639/content>
- [17] Приходько І. І. Система профілактики та контролю бойового стресу у військовослужбовців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Психологія»*. 2018. № 1. С. 1–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2018_1_13
- [18] Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 20 с.
- [21] Скуріхін С. М. Правосвідомість військовослужбовців Збройних Сил України: поняття та особливості. *Юридична наука*. 2014. № 4. С. 7–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2014_4_3
- [19] Terekhin R., Turchin A. Interrelation of Intellectual Abilities, Social Intelligence and Psychological Readiness of Military Personnel to Perform Service and Combat Missions. *Bulletin of the State University of Education. Series «Psychology»*. 2023. Vol. 3. P. 23–39. DOI: 10.18384/2949-5105-2023-3-23-39

FILONENKO Volodymyr

PhD in Psychology, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology and Psychology of the Kharkiv National University of Internal Affairs

Kharkiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2662-1705>

Attitudes to Law and Social Intelligence Security and Defense Forces Personnel

Abstract. The relevance of the topic is stipulated by the need to study the personal transformations of military personnel in modern extreme conditions in order to further invent effective means and scientific methods to overcome the negative impact of war and develop measures to preserve the mental health of combatants. The purpose of this article is to empirically study the interrelationships between the components of social intelligence and the types of attitudes to law among personnel of the security and defense forces in wartime. In accordance with this goal, the author analyzes the state of foreign and domestic research on deviant behavior of military personnel who participated in hostilities. In addition, the role of socio-emotional competence of an individual in overcoming personal and professional challenges is investigated. An empirical study of the relationship between the components of social intelligence and the types of attitudes towards the law of combatants - offenders and those who have not committed an offense (norm group) is carried out. The methods of the study were the «Attitude to Law» methodology developed by D.S. Beznosov and the methodology for studying social intelligence by J. Guilford. It was found that servicemen who have not committed offenses, with an increase in the ability to build a strategy of their own behavior to achieve the goal, the ability to navigate the non-verbal reactions of participants in the interaction and knowledge of the rules governing human behavior, have a positive attitude to the law, a sense of the social value of law. It is determined that with the increase in the ability to understand others, doubts about the effectiveness or fairness of the legal system are actualized. In this group, the recognition of the authority of the legal system in society and the belief in the ability of the legal system to make changes in society have not been found to be related to any component of social intelligence. In servicemen who have committed offenses, with an increase in the ability to build a strategy of their own behavior to achieve their goals, the likelihood of disregarding legal norms, imposing their will on others, creating and establishing their own rules of behavior increases. It was found that in the group of offenders with an increased ability to understand others, doubts about the effectiveness or fairness of the legal system increase. It has been determined that in this group, with an increase in the ability to understand changes in human verbal reactions, the need to influence others, there is a growing desire to consciously deny the role of law in society, the belief that legal regulations are optional, and the possibility of imposing one's will on others. As the ability to predict human behavior increases, negative attitudes toward the law, denial of its social value, and a sense of law as an object of blind worship decrease. In the group of servicemen who committed offenses, a certain remoteness of a positive attitude to law from the ability to understand the intentions, feelings and emotional states of others by verbal and non-verbal manifestations was revealed.

Keywords: attitude to law; military personnel; combatants; social intelligence; deviant behavior; personnel of the security and defense forces; socio-emotional competence.